

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2015:17

ARKEOLOGISK FÖRUNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Skönhetsingrepp på Nora kyrkogårdsmur

RAÅ 164:1, Kyrkan 1, Nora kommun och socken,
Västmanland

Johnny Rönngren

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2015:17
ARKEOLOGISK FÖRUNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Skönhetsingrepp på Nora kyrkogårdsmur

RAÄ 164:1, Kyrkan 1, Nora kommun och socken, Västmanland

Johnny Rönngren

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2015 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2015:17

Författare Johnny Rönngren

Grafisk form Nina Balknäs @ Högtorps Diverse

Omslagsfoto Stenpackning (A8) som påträffades under kyrkogårdsmuren
(A7) i schakt 2. Foto från väster av Johnny Rönngren.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_140001

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö.....	5
Syfte och frågeställningar.....	7
Metod och genomförande.....	8
Resultat	10
Schakt 1	10
Schakt 2	10
Tolkning.....	12
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen.....	13
Referenser	14
Administrativa uppgifter	15
Bilagor.....	16
Bilaga 1. Schakttabell	
Bilaga 2. Anläggningstabell	
Bilaga 3. Fyndtabell	

Skönhetsingrepp på Nora kyrkogårdsmur

Figur 1. Utdrag ur översiktskartan över trakten kring Nora med den aktuella undersökningsplatsen markerad med en svart cirkel. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Mellan den 27 januari och 5 februari utförde Arkeologgruppen i Örebro AB en förundersökning i form av schaktningsövervakning inom del av RAÄ 164:1 i Nora, fastigheten Kyrkan 1. Den södra kyrkogårdsmuren behövde justeras och rätas upp, vilket innebar att murstenarna avlägsnades och att marken grävdes ut varefter stenarna återplacerades på en grund av betong.

Vid förundersökningen undersöktes två schakt med en gemensam längd av 66 meter. De hade en bredd på 1,2–1,3 meter. Inga lämningar äldre än år 1850 påträffades. Under kyrkogårdsmuren påträffades stabiliserande konstruktioner som utgjordes av stenpackningar och stenblock. Norr om muren mot slänten fanns en fyllning av jord och sprängsten. I fyllningen påträffades också en betydande mängd mänskliga kvarlevor som togs om hand av vaktmästeriet för återbegravning. I botten av schaktet påträffades bearbetad berggrund.

Inledning

Nora bergslags församling planerade att justera och rätta upp den södra kyrkogårdsmuren utmed Storgatan i Nora. Markarbetet innebar att fornlämning Nora 164:1 som utgör stadslager från historisk tid kom att beröras. Vidare fanns misstanke att lämningar efter en äldre föregångare till kyrkan kunde komma att beröras av arbetet. Länsstyrelsen i Örebro län gav Arkeologgruppen i Örebro AB i uppdrag att utföra en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning i samband med markarbetet. Arbetet utfördes av Johnny Rönngren mellan den 27 januari och den 5 februari 2015.

Bakgrund och kulturmiljö

År 1876 hade man under närmare 100 år från och till diskuterat frågan om man skulle uppföra en ny kyrka i Nora (Esbjörnson 2000:176). Vid kyrkostämman det året beslöt man sig slutligen och en nyromansk basilika uppfördes under åren 1878–1880. Endast tornrummet blev kvar från den äldre kyrkan. Den äldre kyrkan som troligen uppförts under 1500-talet hade överlevt två bränder under år 1608 och 1731 samt ett åsknedslag år 1780. I takt med att staden växte under 1700-talet hade kyrkan kommit att bli för trång varför man vid slutet av 1700-talet börjat fundera på att bygga en ny och större. Kyrkan som uppfördes under 1500-talet ska enligt tradition haft en medeltida föregångare på samma plats.

Kyrktomten är centralt belägen i Nora, uppförd på en höjdsträckning, med ett torg i söder och bebyggda kvarter runt om. Öster om kyrkan finns dess administrativa byggnader med församlingshem, klockarebostad, prästgård och komministerbostad. Under tidigt 1800-tal slutade man använda stadskyrkogården för begravning. År 1817 invigdes den södra kyrkogården som framgent tillsammans

Skönhetsingrepp på Nora kyrkogårdsmur

Figur 2. Översiktsplan över Nora med de undersökta schakten markerade med rött. Utbredningen av Nora 164:1 är markerad med blå kantlinje. Skala 1:5 000.

med norra kyrkogården, vilken invigdes år 1865, kom att fungera som begravningsplats för staden. Flytten av begravningsplatser ut till stadens utkanter var en följd av en förordning som år 1815 lagfäste att kyrkogårdar skulle anläggas utanför städernas och byarnas gräns (Esbjörnson 2003). I och med förordningen förändrades stadskyrkogårdarnas funktion och kom att fungera som offentliga parkmiljöer.

Nora fick stadsprivilegier år 1643 och kom att utgöra en centralort i Noraskogs bergslag. Staden levde framför allt på handel med järn som bröts ur gruvorna (Tham 1949:29). Idag är staden en av få städer som har en stadskärna med bevarade trähus från 1700- och 1800-tal.

Ett flertal undersökningar har gjorts inom Nora 164:1, vilka framför allt resulterat i bebyggelselämningar som kan dateras till 1600-tal och 1700-tal. I kvarteret Publica Fide, öster om kyrkotomten påträffades intakta kulturlager från sent 1600- och 1700-tal vilka kunde dateras utifrån keramikfynd (Ramström 1999). Vid en undersökning år 2008 av kvarteret Fisker, beläget öster om torget, påträffades byggnadsrester och en gårdsplan från åren 1608–1731 (Ramström 2008). Efter stadsbranden år 1731 hade hyrstallar uppförts på platsen som sedermera revs år 1971.

År 2009 undersöktes Storgatan väster om torget. Vid undersökningen påträffades byggnadsrester som överlagrades av ett brandlager, vilket ansågs härröra från stadsbranden år 1731 (Knabe 2010).

Under sommaren år 2009 utfördes en schaktningsövervakning i Nora i samband med att fiberkabel grävdes ned. Ett flertal gator kom att beröras av markarbetet, bland annat Storgatan, Skolgatan, Borgmästargatan, Fogdegatan och Kungsgatan (Appelgren 2012). Även om undersökningarna omfattade långa sträckor, var gräv- djupet på 0,3 meter alldeles för grunt vilket resulterade i få och sporadiska spår av kultur- och odlingslager som daterades till 1700- och 1800-tal.

År 2011 utförde Arkeologgruppen AB en arkeologisk för- och slutundersökning av kvarteret Ekorren (Ramström 2013). Vid undersökningarna påträffades hus, källare och gårdsmiljöer med tydlig tomtindelning från 1600- och 1700-tal.

Vid schaktning längs Borgmästargatan och västerut från Rådstugugatan påträffades rester efter en äldre gata från 1600-talet som låg under dagens gatsten och sättsand (Bergold 2011).

Syfte och frågeställningar

Syftet med undersökningen var att skapa ett underlag för Länsstyrelsens bedömning om tillstånd till att ta bort aktuell del av fornlämningen. Undersökningen skulle klargöra fornlämningens närmare art och omfattning.

Detta innefattade:

- eventuell förekomst av kulturlager, deras karaktär och ålder
- eventuell förekomst av anläggningar och bedömning av deras typ, antal och ålder
- eventuellt fyndinnehåll, vilket skulle inkludera en bedömning av fyndens typ, antal och ålder
- bedömning av fornlämningens bevarandegrad på aktuell plats
- rumslig avgränsning av fornlämningen inom exploateringsområdet
- bedömning av vilka typer av aktiviteter som ligger bakom de kulturlager, anläggningar och fynd som påträffas vid förundersökningen.

Vidare skulle förundersökningen klargöra i vad mån en arkeologisk undersökning (slutundersökning) måste utföras av aktuell del av fornlämningen innan bygg- och anläggningsverksamhet fick ske inom området för fornlämningen. Som underlag för detta skulle göras en bedömning av fornlämningens vetenskapliga kunskapsvärde, det vill säga en bedömning av i vilken utsträckning en arkeologisk undersökning av aktuell del av fornlämningen skulle kunna bidra med ny och meningsfull arkeologisk kunskap.

Metod och genomförande

Arbetet innebar att kyrkogårdsmuren som bestod av rektangulära granitblock med släta sidor skulle avlägsnas samt plats beredas för fundamentering för återplacering av stenarna. Detta arbete skulle utföras längs hela södra kyrkogårdsmuren förutom där muren övergick i en centralt placerad trappa som leder mellan torget och kyrkogården. Vidare skulle två lyktstolpar avlägsnas för att ersättas.

Först avlägsnades släntens grässvål varefter grävmaskinen schaktade skiktvis ned till anläggnings- eller lagernivå. För att kunna avlägsna murstenarna behövde man först gräva ut jorden i slänten norr om stenarna. Efter stenarnas avlägsnande grävdes ytterligare 0,4–0,5 meter i djup för att ge tillräckligt utrymme för fundamenteringen.

Anläggningar och lager handgrävdes för att utröna funktion och typ samt dokumenterades skriftligt, fotograferades och ritades av för hand i plan och sektion. Schaktet dokumenterades skriftligt och fotograferades samt uppmättes för hand. Plan- och sektionsritningar digitaliserades i efterhand i ArcGIS 10.1.

Påträffade mänskliga kvarlevor samlades in för att vid arbetsdagens slut överlämnas till vaktmästeriet för återbegravning.

Figur 3. Maskinen i färd med att lyfta upp en mursten (A1). I bildens nedre del syns den stenpackning (A2) som låg under murstenarna. Mot slänten syns fyllningen som innehöll rikligt med sprängsten. Foto från öster av Johnny Rönngren.

Resultat

Schakt 1

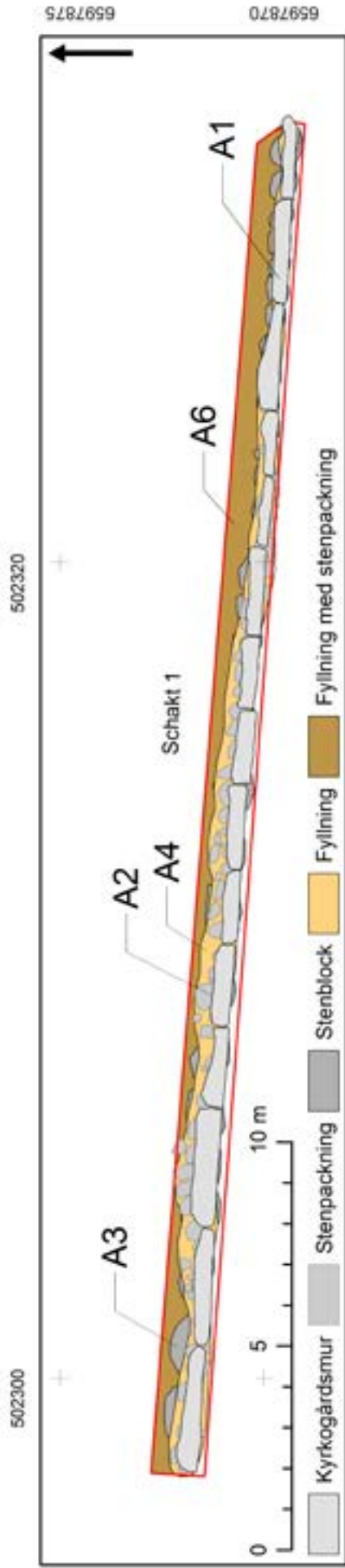
Arbetet påbörjades öster om trappan där ett 33 meter långt schakt grävdes som var 1,2–1,3 meter brett. Kyrkogårdsmuren bestod av rektangulära stenblock med en slät fram- ovan och kantsida. Bak-till och under var stenarna oregelbundna och ojämna till formen. Längden på murstenarna var 1,5–3,1 meter. Stenarnas höjd varierade mellan 0,5–0,8 meter. Även bredden på stenarna skiljde sig åt mellan 0,4–0,6 meter. I schakt 1 och 2 fanns 15 stycken murstenar vardera. Stenarna var av grovkornig granit med gråa och röda korn.

Bakom kyrkomuren (A1) fanns ett omfattande fyllnadslager som bestod av sprängstenar uppblandat med jord, grus och sand. Sprängstenarna varierade i storlek mellan 0,1–0,6 meter i storlek. I fyllningslagret påträffades en avsevärd mängd mänskliga kvarlevor. En översiktlig bedömning av benen utfördes. Materialet var varierat gällande typ av ben, kön och ålder. Intressant är att de bröstkotor (vertebra thoracica) av vuxna individer som kunde identifieras uppvisade kraftiga spår av slitage på ledytorna.

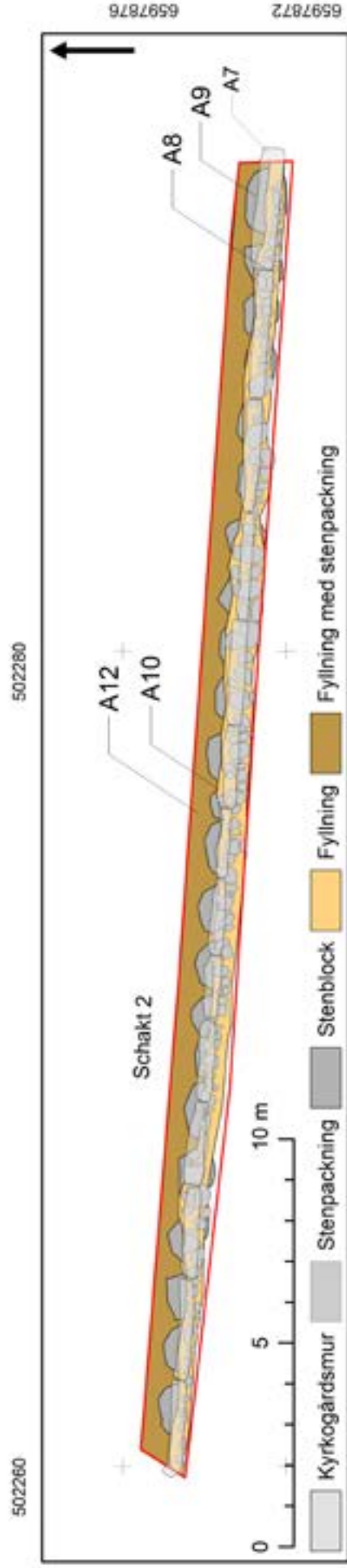
Under kyrkogårdsmurens stenar fanns en stenläggning (A2) av flata stenar som var 0,2–0,6 meter breda och 0,1–0,2 meter tjocka. Stenläggningen var lagd i nivellerande syfte och låg i ömsom ett eller två skift på varandra under muren. Stenpackningen var lagd i ett jordlager (A4) för att stabilisera stenarna. Under stenpackningen påträffades större stenblock (A3) som var cirka en meter i storlek. Formen var oregelbunden och i stenarna fanns borrhål. Stenblocken skulle troligen utgöra en stabil sula som kunde bära vikten av stenarna från muren. Sprängstenen från fyllningen (A6) och stenblocken har troligen tagits på plats. Cirka 7 meter från schaktets östra kortsida påträffades sprängt och bearbetat berg med borrhål. Berget kunde observeras längs hela schaktet åt väster. Schaktbotten låg vid 0,5–0,6 meters djup från marknivån vid Storgatan.

Schakt 2

Schakt 2 grävdes väster om trappan och uppvisade samma anläggningar som i schakt 1. Konstruktionen var uppförd på samma vis med muren vilande på en stenläggning (A8) med stenblock (A9) underst. Emellertid fanns i fyllningen (A12) en riklig mängd med tegelkross och kalkputs. Där påträffades också tre kisthandtag. I stenläggningen (A8) påträffades en järnnyckel med trasigt nyckelgrepp.

Figur 4. Schaktplan över schakt 1. Schaktet innehöll kyrkogårdsmuren (A1) som vilade på en stenläggning (A2). Underst fanns större stenblock (A3) som låg på sprängd berggrund. Norr om Kyrkomuren fanns en fyllning med omrörda jordmassor och sprängstenar (A6). Skala 1:150.

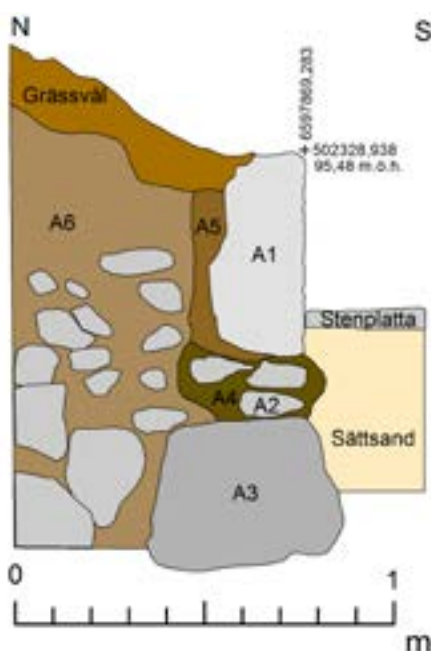
Figur 5. Schaktplan över schakt 2. Konstruktionerna var detsamma som i schakt 1. På planen har kyrkogårdsmuren (A7) gjorts transparent för att den underliggande stenläggningen (A8) ska framträda. Skala 1:150.

Tolkning

När man anlade den befintliga kyrkogårdsmuren grävdes en stor del av den södra slänten grävs ut. Man har sprängt bort delar av berget på plats för att skapa utrymme och erhålla byggmaterial som har använts i stabiliserande syfte för muren. När jord fyllts tillbaka (A6, A12) har en större mängd mänskliga kvarlevor kommit med i den uppgrävda fyllningen. Därefter har man lagt stenpackningen (A2, A8) för att jämna ut och ge stabilitet åt kyrkomuren. Avslutningsvis är man fyllt ut utrymmet mellan muren och slänten med ytterligare fyllning (A5). Tegelstenarna och kalkputsen som påträffades i schakt 2 i fyllningen (A12) utgörs troligen av raseringsmaterial från den äldre kyrka som revs i samband med att den nya kyrkan uppfördes under slutet av 1870-talet.

Muren har troligtvis anlagts under 1880–90-talet då den nuvarande kyrkan uppfördes för att ersätta en äldre. Undersökningen kom därmed inte att beröra några fornlämningar enligt den nya kulturmiljölagen. Muren och dess tillhörande konstruktion är tillkommen efter år 1850. De mänskliga kvarlevor som påträffades omrörda i fyllningslager kan inte dateras men härrör troligen från tiden mellan 1500-talet och tidigt 1800-tal då den aktuella platsen nyttjades som kyrkogård. Lagret är omrört och saknar ursprunglig kontext, varför benen har en begränsad arkeologisk potential. Dessa återbegravdes i vigd jord.

Vid förundersökningen framkom ingenting som skulle kunna motivera en slutundersökning.

Figur 6. Sektionsritning över murens konstruktion i schakt 1. Skala 1:20.

- A1 – Kyrkogårdsmur
- A2 – Stenläggningen
- A3 – Stenblocken
- A4 – Fyllning för stenläggningen
- A5 – Fyllning bakom mursten och slänt
- A6 – Fyllning med sprängsten och omrörd jord

Under A6 och A3 fanns berggrund.

Figur 7 (t.h.). Vy över schakt 1 och Storgatan. Vid fototillfället har murstenar (A1), stenläggning (A2) och stenblock (A3) borttagits. Murstenarna är numrerade och placerade invid schaktet. Foto från nordöst av Johnny Rönngren.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Undersökningens syfte var att skapa ett underlag för Länsstyrelsens bedömning om tillstånd att ta bort aktuell del av fornlämningen. Undersökningen skulle klargöra fornlämningens närmare art och omfattning. Detta innefattade:

- eventuell förekomst av kulturlager, deras karaktär och ålder
- eventuell förekomst av anläggningar och bedömning av deras typ, antal och ålder
- eventuellt fyndinnehåll, vilket skulle inkludera en bedömning av fyndens typ, antal och ålder
- bedömning av fornlämningens bevarandegrad på aktuell plats
- rumslig avgränsning av fornlämningen inom exploateringsområdet
- bedömning av vilka typer av aktiviteter som ligger bakom de kulturlager, anläggningar och fynd som påträffas vid förundersökningen.

Vidare skulle förundersökningen klargöra i vad mån en arkeologisk undersökning (slutundersökning) måste utföras av aktuell del av fornlämningen innan bygg- och anläggningsverksamhet fick ske inom området för fornlämningen. Som underlag för detta skulle göras en bedömning av fornlämningens vetenskapliga kunskapsvärde, det vill säga en bedömning av i vilken utsträckning som en arkeologisk undersökning av aktuell del av fornlämningen skulle kunna bidra med ny och meningsfull arkeologisk kunskap.

Undersökningen påträffade inga lämningar eller konstruktioner som var äldre än år 1850 och därmed skyddade av kulturminneslagen. Kyrkogårdsmuren bör ha tillkommit i samband med att den befintliga kyrkan uppfördes åren 1878–1880. I och med anläggandet av muren hade man gjort ett gediget grundarbete och frilagt berg som sprängts för att skapa utrymme och ge byggmaterial åt muren som vilade på olika nivåer med stenläggning och stenblock.

Referenser

Tryckta källor

- Appelgren, A. 2012. *Kabeldragningar i Nora – Spår av kulturlager och odlingslager*. Arkeologisk undersökning. UV rapport 2012:185. UV Mitt.
- Bergold, H. 2010. *Spruthuset i Nora*. Arkeologisk schaktningsövervakning. Närke, Nora socken, Nora, Borgmästargatan, RAÄ 164:1. Arkeologgruppen AB, rapport 2010:2. Örebro.
- Bergold, H. 2011. *Borgmästargatan i Nora*. Antikvarisk kontroll Västmanland, Nora socken, Nora kommun, Nora 164:1. Arkeologgruppen AB, Rapport 2011:16. Örebro.
- Esbjörnson, E. 2000. *Kyrkor i Örebro län – en vägledning till Svenska kyrkans kyrkobyggnader*. Örebro.
- Esbjörnson, E. 2003. *Nikolaikyrkans kyrkogård/kyrkotomt i Örebro. Historik*. Rapport från Stiftelsen Örebro läns museum.
- Knabe, E. 2010. *Storgatan i Nora*. Arkeologisk schaktningsövervakning Närke, Nora socken, Nora, Storgatan, RAÄ 164. Arkeologgruppen AB, Rapport 2010:09. Örebro.
- Knabe, E. 2011. *Stationsområdet i Nora*. Arkeologisk schaktningskontroll. Vsm, Nora socken, Nora kommun, RAÄ 164:1. Arkeologgruppen, Rapport 2011:08. Örebro.
- Ramström, A. 1999. *Kulturlager i Nora stad*. Arkeologisk förundersökning. Rapport i ATA, dnr 421-5627-1996. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Ramström, A. 2008. *Kv Fischen 4*. Arkeologisk förundersökning. Riksantikvarieämbetet. UV Bergslagen, rapport 2008:18. Stockholm.
- Ramström, A. 2013. *Kvarteret Ekorren, Nora resecentrum*. Arkeologisk förundersökning och särskild arkeologisk undersökning. Västmanland, Nora socken, Nora kommun, RAÄ 164:1. Arkeologgruppen rapport 2013:04.

Administrativa uppgifter

Landskap: Västmanland
Län: Örebro län
Kommun: Nora kommun
Socken: Nora socken
Fastighet: Kyrkan 1

Arkeologgruppens diarienummer: Ag 2014_43
Länsstyrelsens diarienummer: 431-4291-2014
Projektnr: 2014_43
Fornlämningsnr: Nora 164:1

Projektledning:
Johnny Rönngren
Personal:
Johnny Rönngren

Undersökningstid: 2015-01-27 till 2015-02-05
Exploateringsyta: 80 m²
Undersökt yta: 80 m², 66 löpmeter
Koordinatsystem: SWEREF 99 TM

Dokumentationshandlingar som förvaras i ATA, RAÄ, Stockholm:

—

Digitalt arkiv:
Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd:
Intagna fynd kasserades.

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Storlek i m	Djup i m	Beskrivning
1	33x1,2	0,6	Bakom murstenen (A1) påträffades en fyllning (A6) som bestod av sprängsten och omrörda jordmassor. Under mursten påträffades en stenläggning (A2) som låg under kyrkogårdsmuren. Under stenpackningen fanns stora stenblock (A3) som stabiliserade hela konstruktionen. I schaktbotten påträffades sprängt och bearbetat berg. Sprängsten och stenblock som påträffats härrör troligen från det bearbetade berget.
2	33x1,3	0,6	Bakom murstenen (A7) påträffades en fyllning (A12) som bestod av sprängsten och omrörda jordmassor. Under mursten påträffades en stenläggning (A8) som låg under kyrkogårdsmuren. Under stenpackningen fanns stora stenblock (A9) som stabiliserade hela konstruktionen. I schaktbotten påträffades sprängt och bearbetat berg. Sprängsten och stenblock som påträffats härrör troligen från det bearbetade berget.

Bilaga 2. Anläggningstabell

Anr	Typ	Storlek i meter	Djup i meter	Beskrivning
A1 A7	Kyrkogårdsmur	33x0,6-0,8	0,3	Kyrkogårdsmuren består av rektangulära granitstenar, 1,5-3 meter i längd. Stenarnas bredd varierade mellan 0,6-0,8 meter, likaså stenarnas höjd som var 0,4-0,8 meter. Stenarnas fram-ovan- och kantsida var slät medan undersidan och baksidan hade en ojämn och oregelbunden form. Oftast var stenarna som tjockast i nedre delen. Graniten var grovkornig med inslag av röda korn.
A2 A8	Stenläggning	33x0,4	0,15	Stenpackning med flata stenar 0,4-0,8 meter stora. Stenarnas tjocklek var 0,1-0,2 meter. Stenarna var lagda i ett eller två skift i syfte att utgöra ett plant underlag åt den ojämna kyrkogårdsmuren.
A3 A9	Stenblock	33x0,6	0,5	Stora stenblock 0,8-1,2 meter i storlek. Stenarna var sprängda och borrhål kunde observeras på stenarna. Troligen har stenblocken tagits från det underliggande berget som bearbetats. Stenblockens syfte har varit att utgöra ett stabilt underlag åt hela konstruktionen.
A4 A10	Fyllning	33x0,4	0,15	Fyllning med jord som stabiliserat stenpackningen A2.
A5 A11	Fyllning	33x0,1	0,4	Jordmassor som påförts bakom stenmuren för att fylla tomrum mellan stenpackningsfyllning (A6) och murstenarna.
A6 A12	Stenfyllning	33x0,5	1,1	Fyllning med sprängsten och sandblandad jord. Sprängstenarnas storlek var 0,1-0,4 meter och har troligen hämtats ur det underliggande berget. Fyllningens syfte har varit att stabilisera konstruktionen baktill mot slänten så att murstenarna inte sjunker in mot slänten.

Bilaga 3. Fyndtabell

Fnr	Kontext	Sakord	Material	Ant	Vikt	Anm.
1	A6	Keramik	Rödgoods	1	2	Rödgoods, glaserad invändigt med beige dekor.
2	A10	Nyckel	Järn	1	25	Järnnyckel med korsformat urtag. Nyckelgrepp trasigt.
3	A12	Kisthandtag	Järn	3	626	Smidda kisthandtag med rester efter kistbeslag. Markerad midja. Från 1600- och 1700-tal.
4	A10	Flaska	Glas	1	332	Botten av en ursprungligen klotformad flaska med grönt glas. 1700-tal.

